

УДК 351.76

В. В. КОСТИЦЬКИЙ

Академія правничих наук України, м Київ

ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ЯК ФУНКЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 170–182

Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економічної та соціальної систем держава вже зараз повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки із захистом внутрішнього ринку; відкритості інформаційного простору та захисту гуманітарної сфери громадянського суспільства; узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами і розробці законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

Глобалізація – об'єктивний суспільний процес, що призвів до утворення світового інформаційного суспільства. Зазначимо, що процес глобалізації має об'єктивні і суб'єктивні соціально-економічні чинники (науково-технічний прогрес, індустріалізація, розвиток міжнародних сфер впливу капіталу, інтернаціоналізація економіки, міжнародні корпорації та компанії тощо) та соціально-економічні механізми свідомого впливу (існуючі теоретико-методологічні концепції розвитку світової економіки та економіки окремих держав, регіонів тощо).

Свою поведінку на міжнародному ринку праці високорозвинені країни формують переважно із врахуванням того, що підвищення інтелектуального потенціалу та розвиток інформаційного капіталу є рушійною силою суспільного прогресу. Таким чином, глобальні процеси призвели до інтернаціоналізації

праці, її інформатизації, підвищення рівня її інтелектуалізації, створення умов для розповсюдження високотехнологічних міжнародних знань (міжнародні телекомунікації, Інтернет, освіта тощо).

Слід також враховувати, що глобалізація мала велике позитивне значення для України, сприяла проголошенню державної незалежності та самостійності, ринковій орієнтації економічних реформ, розвитку соціально-економічної взаємодії із світовою спільнотою (у тому числі українською діаспорою), лібералізації зовнішньої торгівлі товарами та послугами, відкритості державної політики щодо міжнародних організацій, запровадженню багатовекторності економічної політики, отриманню допомоги міжнародних організацій.

Незважаючи на це, глобалізація має і певні негативні наслідки для України. Передую-

сім, це загострення екологічної ситуації, посилення негативних міграційних процесів, міграція з України інтелектуального потенціалу, збільшення залежності від світових фінансових ринків, погіршення конкурентної спроможності вітчизняного бізнесу на внутрішньому ринку, посилення залежності економічного зростання від зовнішніх інвестицій, загроза перетворення України на сировинний придаток індустріально розвинених країн, банкрутство окремих галузей та підприємств, загострення регіональних моновиборчих проблем, негативний вплив масової культури.

Для забезпечення гармонізації національної та глобальної економічної та соціальної систем держава вже зараз повинна розробити стратегію ефективного входження України у глобальний світ, яка має ґрунтуватися на поєднанні принципів відкритості економіки із захистом внутрішнього ринку; відкритості інформаційного простору та захисту гуманітарної сфери громадянського суспільства; узгодженні норм законодавства України з міжнародними нормами та правилами і розробці законопроектів щодо їх максимальної інтеграції.

На наш погляд, програма ефективного входження у глобальний простір повинна, передусім, передбачати створення умов для запровадження в Україні новітніх технологій не тільки в галузі промислового та сільськогосподарського виробництва, біології та генної інженерії, а й телекомунікацій та мікроелектроніки тощо. При цьому, ставку необхідно робити саме на підтримку вітчизняного науково-технічного потенціалу та сприяння запровадженню у вітчизняній економіці власних технологій світового рівня, їх ефективному та вигідному продажу за кордон. Такій підхід вимагає створення системи пільгового оподаткування вітчизняних науково-технічних структур, розвитку сучасної вітчизняної системи патентування та ліцензування, запровадження цільових програм розвитку технологій світового рівня, посилення державної підтримки фундаментальних досліджень та їх прикладних розробок, створення комерційних структур із

впровадження та продажу вітчизняних новітніх технологій. Водночас, запровадження в Україні новітніх зарубіжних технологій має передбачати розробку систем та механізм, у тому числі і надбань духовної культури.

Глобалізація, на відміну від трансформаційних рубежів історії людства, здійснюється в дуже напруженій загальноцивілізаційній обстановці. Після багатьох століть орієнтації на ідеї прогресу, віру в усемогутність розуму настав час тривоги, усвідомлення небезпеки екологічної і навіть загальносвітової цивілізаційної катастрофи.

За цих умов стали формуватися масові екологічні рухи, світове співтовариство в особі впливових міжнародних організацій або на зустрічах керівників держав на вищому рівні почало ухвалювати документи глобального характеру, отримало розвиток вчення про ноосферу – сферу життя розумного суспільства, у якому забезпечується гармонійна еволюція людини і природи. Виявилось, що на початку ХХІ ст. і цього вже замало. Необхідний пошук таких стратегічних основ життя соціуму, який переломив би усталені традиції, що ведуть до тупика, до саморуйнування суспільства, до загибелі всього живого на Землі. Основними з них є [1]:

1. *Пріоритет людини.* На певному історичному етапі людина, посилюючи вплив на біосферу, перетворюючи її силою розуму і колективної праці, змінюючи навколишнє природне середовище, породила невідворотні згубні наслідки, які ведуть до порушення процесу самовідтворення біосфери, особистого чи групового егоїзму над інтересами, правами і свободами інших людей. Цей розрив між тим збільшується не тільки із зростанням чисельності населення, а й просуванням глобалізаційних процесів, що виявляється у домінуванні масової культури, розвитку політичного цинізму і т. ін, тобто відступу від морально-етичних засад життя соціуму. Це вимагає перегляду системи глобальних, цивілізаційних та національних стратегічних цілей і механізмів їх здійснення, а також мотивів особистої поведінки мільярдів людей.

2. *Поєднання глобального і цивілізаційного підходів.* Це положення диктується тим,

що глобальні проблеми жодна країна самостійно вирішити не здатна, тут потрібен загальнопланетарний підхід. Головні орієнтири глобальної довгострокової стратегії повинні обґрунтовуватися кращими інтелектуальними силами всієї планети, послідовно втілюватися в життя всіма державами, інтеграційними союзами всіх держав, міжнародними організаціями. Однак слід враховувати й національні особливості. Країни, що входять до однієї цивілізації, мають схожі традиції і природно-екологічні умови, можуть досягати взаєморозуміння, будуючи регіональну співпрацю і взаємодію між собою

3. *Інформаційно-технологічна революція є магістральним шляхом глобалізації принаймні на XXI ст.* Технічний розвиток цілком необхідний, але його недостатньо, адже іншою повинна стати сама цивілізація, іншим – духовний світ людини, її потреби, ментальність.

4. *Соціокультурні чинники глобальної стратегії.* Суспільні перетворення здійснюють люди, які різняться між собою за рівнем культури, освітою, морально-етичними та іншими характеристиками. Тому всі глобальні проблеми реалізуються залежно від того, наскільки спільними є ці соціокультурні цінності та яким є рівень їх розвитку.

Науково-технічний прогрес перетворює кожного індивідуума на суб'єкт світового спілкування, умовою якого стає дотримання етичних стандартів та моральних норм, без яких світ може перетворитися у всезагальний хаос, війну всіх проти всіх.

Глобалізація передбачає створення нової етики світового громадянського суспільства постіндустріальної епохи. Індивідуальний егоїзм, етика індивідуалізму з її уявленням про виняткову вибраність зжили себе. Етика глобального інформаційного громадянського суспільства має орієнтуватися на пріоритет загальнолюдських інтересів, на прагнення зберегти і передати Землю і сучасну цивілізацію наступним поколінням.

Важливу роль у формуванні етики глобального інформаційного громадянського суспільства можуть відіграти світові релігії, що справляють величезний ціннісно-орієнтаційний вплив на духовний світ і норми поведінки мільярдів людей. Так, згідно з даними двох на-

ціональних опитувань щодо ціннісних орієнтацій населення України, проведених за методикою Європейського дослідження “*European Values Survey*”, за період з 1999–2008 рр. серед населення України зросло значення релігії як цінності з 55 % до 67 %; збільшилася чисельність вірних з 56 % до 77 %; рівень адекватності релігійних відповідей на запит вірних щодо проблем моралі зріс з 63 % до 81 %; щодо проблем духовності – з 62 % до 86 %.

Ідея глобального громадянського суспільства бере свій початок з концепцій світового громадянства, міжнародного співтовариства, світового суспільства від І. Канта, який говорив про виникнення права світового громадянства (*jus cosmopolitanum*), що з'єднає громадян і держави у вищу республіканську співдружність держав – універсальне громадянське, яке існує, коли група держав, усвідомлюючи деякі спільні інтереси й цінності, формує суспільство в тому сенсі, що вони усвідомлять себе зв'язаними загальним набором правил у взаємовідносинах один з одним.

Світове громадянське суспільство твориться на інших принципах порівняно з національним громадянським суспільством. Необхідність врахування формування світового громадянського суспільства у проектуванні та реалізації політики сучасної держави обумовлена не тільки відродженням цієї концепції, а й усвідомленням вразливості сучасної соціосистеми, формуванням єдиного інформаційного простору, та потреби у єдиній інформаційній культурі та етиці, перетворенням особи у громадянина світу та утвердженням домінант прав і свобод індивіда як умови розвитку сучасного суспільства.

В умовах глобалізації значних впливів зазнає інститут держави, яка змінює свої функції, втрачає монополію на владні функції відносно суспільства, зазнає децентралізації. За цих умов зберігається тенденція до збільшення числа незалежних держав, недержавні суб'єкти економіки і політики перебирають на себе певні функції, які раніше виконувалися державою, активізуються зусилля держав зі створення системи глобального управління, що змінює систему прийняття державних рішень, вимагає консолідації держав у

вирішенні між- та наднаціональних проблем. Глобалізація висуває підвищені вимоги до компетенції державного керівництва, до результативності діяльності держави у сфері культури, освіти, захисту суспільної моралі.

Держава встановлює чи санкціонує право, яке відображає загальнолюдські інтереси, потреби, певні соціальні прагнення і бажання більшості населення, закріплює права та свободи громадян, створює механізми їх гарантування та реалізації. Особливістю права є те, що воно не лише виражає та закріплює, а й охороняє та захищає загальнолюдські цінності, зміцнює систему державного механізму, покликано виконувати ці завдання через здійснення функцій держави.

Функції держави в сучасному світі визначають як головні напрями і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями, які характеризують її сутність. Функції держави – це основні напрями зовнішньої і внутрішньої діяльності держави, у яких виражається суть та соціальне призначення держави [2]. Традиційно вчені виокремлюють такі внутрішні функції сучасної держави, як економічна, соціальна, функція розвитку культури, науки і освіти, екологічна, функція оподаткування та збирання податків, функція охорони прав і свобод громадян, функція охорони прав власності, підтримання правопорядку та забезпечення законності. До загальноновизнаних зовнішніх функцій держави віднесемо функцію оборони держави, функцію забезпечення миру і мирного співробітництва, інтеграцію у світову економіку, екологічну. Держава у цій ситуації виступає як правова форма функціонування публічної політичної влади, управляюча [3], регуляторна система, яка у здійсненні своїх функцій керується правом і використовує правові приписи для загального блага.

Аналіз функцій держави дає можливість говорити про особливості правового і політичного режиму, рівень втручання держави у сферу громадянського суспільства, приватне життя особи. Залежно від цього формується державний (політичний) режим – або демократичний, або недемократичний. Відповідно можна говорити про ліберальну дер-

жаву, для якої якомога втручання держави у справи громадянського суспільства є загальним благом. Етатизм – державний режим, який передбачає вивищення держави над громадянським суспільством, її втручання у справи громадянського суспільства (Дж. М. Кейнс, Дж. Гелбрейт – втручання держави це благо). Неоліберальні підходи полягають у спробах мінімізувати вплив держави на суспільство в умовах, коли повне невтручання держави себе вичерпало і сприяло не тільки появі, а й утвердженню монополій, передусім транснаціональних корпорацій, у зв'язку з чим державне регулювання розглядається як “невідворотне зло” (Ф. Хаєк, М. Фрідмен).

Оптимальним для сучасного стану громадянського суспільства та врахування демократичних засад світового розвитку видається розбудова правової держави, яка спроможна поєднати можливості неолібералізму та етатизму, забезпечити необхідний патерналізм щодо громадянського суспільства у важливих сферах суспільного життя на засадах верховенства права та пріоритету прав і свобод особи у здійсненні функцій держави.

Тоді патерналістськими функціями держави є соціальна, сприяння розвитку культури, екологічна. До функцій, які покликані забезпечити реалізацію внутрішньої політики держави належать не тільки культурна (або ж духовна), а й інформаційна, захист суспільної моралі. Перша має на меті консолідацію нації, розвиток національної самосвідомості, сприяння розвитку самобутності усіх корінних народів і національних меншин, організацію освіти, сприяння розвитку культури, науки, охорону культурної спадщини. Завданням інформаційної функції є організація і забезпечення системи одержання, використання, поширення і збереження інформації.

На сьогодні в суспільстві нагромадились соціально-економічні, політичні та етико-культурологічні передумови постановки питання про виокремлення захисту суспільної моралі із інформаційної функції держави в окрему функцію. Дослідження цих передумов дає підстави виділити такі їх групи:

І група – соціально-економічні:

- а) деформація зайнятості;
- б) падіння рівня життя середньостатистичної сім'ї та неспроможність сім'ї забезпечити духовно-культурну передачу способу життя;
- в) капіталізація і комерціалізація духовної культури;
- г) зменшення бюджетної підтримки духовної культури.

II група – ціннісно-орієнтаційні:

- а) зміна ціннісних орієнтацій суспільства;
- б) зміни у побутовій культурі (поширення алкоголізму та тютюнопаління);
- в) звуження доступності користування надбаннями культури для представників бідніших і навіть середнього достатку сімей.

III група – соціально-деформаційні:

- а) проникнення насильства у засоби масової інформації та духовну культуру, а потім у сім'ю та побут;
- б) люмпенізація, сексизм та еротизація культури;
- в) “засмічення” Інтернет-мережі насильством, порнографією і т. ін. на тлі швидкої інформатизації та комп'ютеризації життя;
- г) заміщення виховної функції освіти розширенням її інформативно-навчальної функції.

Спробуємо коротко описати ці групи проблем. У числі економічних передумов, що визначають особливості сучасної взаємодії громадянського суспільства та інформаційної сфери, поряд з уже згаданими ліквідацією державної монополії на інформаційні ресурси, домінування приватного капіталу, передусім транснаціонального або іноземного, в інформаційній сфері, назвемо інші економічні показники розвитку суспільства загалом. Це зміна структури виробництва та зайнятості людей, наявність значного прошарку малозабезпечених сімей та безробіття, демографічні проблеми, які неабияк позначаються на соціальному і духовному розвитку суспільства, значна перманентна кількість мігрантів працездатного віку. Прослідковується зв'язок процесів, що відбуваються на ринку праці, з криміногенною ситуацією в країні:

переважна кількість виявлених осіб, що скоїли злочини, – це безробітні та особи працездатного віку, які не працювали і не навчалися (понад 77 % за підсумками I півріччя 2008 р.). Об'єктивно існує небезпека можливого використання зазначеного контингенту населення як джерела поповнення кримінального середовища. Серед видів правопорушень може зростати не тільки кількість крадіжок, пограбувань, розбійних нападів, різних видів економічних злочинів, а й протиправних дій, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, поширення порнографії, алкоголізму, зростання проституції, торгівлі дітьми, кіберзлочинності та інших злочинів у сфері суспільної моралі.

В Україні поширюється громадська думка про кризу сім'ї та прискорення відмирання інституту шлюбу. За невиконання батьками обов'язків з виховання дітей (ст. 184КУпАП) щорічно працівниками міліції складається від 15 до 20-ти тисяч адміністративних матеріалів.

У рейтингу ключових якостей, які громадська думка вважає важливими у виховуванні у дитини в сім'ї, важливе місце посідає показник толерантності, поваги до інших, який за останні роки знизився з 65 % до 63 %.

Отже, простежуються зростанням негативних поведінкових проявів у молодіжному середовищі, невизначеність цінностей, поглиблення майнового розшарування, інші соціально-економічні фактори руйнівного впливу на стан суспільної моральності.

На сьогодні відбулися певні деформації усталеної роками поведінки, насамперед у побуті. Майже 63 % українських підлітків віком 13–15 років палять, а 90 % вживають алкогольні напої (у тому числі й пиво).

З результатів соціологічного дослідження “Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді”^{*} видно [4], що 2006 р. серед українських учнів/студентів віком 11–16 років тютюн ніколи не пробували лише 70 % шести-

^{*} Цей проект є частиною міжнародного дослідження ВООЗ “Health Behaviour in School-Aged Children” (HBSC), яким охоплено 36 країн-учасників; в Україні здійснюється з 2001 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка (науковий керівник – О. Балакірева); проведено дві хвилі опитувань (2002 р. – 5267 осіб; 2006 р. – 6535 осіб) учнів 6, 8 і 10 класів та першокурсників ПТНЗ й ВНЗ I–II рівнів акредитації.

класників, а серед 16-річних таких набереться не більше 19 %. Хоча б раз вживали марихуану, гашиш 8–26 % 13–16-річних учнів/студентів. Тільки серед шестикласників більшість (57 %) ніколи не вживали алкоголю більше, ніж треба, щоб спробувати на смак, а починаючи з 8-го класу, таких уже стає меншість (до третини). Прогресує алкоголізація: за останні роки щотижневе споживання міцних напоїв серед 15-річних дівчат і 13-річних юнаків зросло більш ніж у півтора раза; вина (серед юнаків різного віку) – майже в 1,5–2,5 раза, серед дівчат – 1,5–4 раза, пива – 1,5–2,5 раза.

До факторів, які ілюструють зміну ціннісних орієнтацій у суспільстві, віднесемо також раннє сексуальне життя, яке призводить до проблем як з погіршенням фізичного здоров'я підростаючого покоління, так і деградацію сім'ї як соціального інституту. Нині більше 10 % 13–14-річних школярів уже мають власний досвід статевого життя, а серед 15–16-річних студентів-першокурсників ПТУ таких майже 45 %. Майже кожний третій під час останнього статевого контакту вживав алкогольні напої або наркотики. До того ж протягом 2002–2006 рр. вік початку статевого життя більшості учнівської молоді серед тих, хто мали цей досвід, зменшився з 15 до 14 років.

Звужується доступ до гуманітарних спеціальностей у вузах, особливо технічного профілю, які завжди були джерелом формування морально-культурних цінностей в Україні. Повна відміна або суттєве скорочення держзамовлення на деякі спеціальності може погіршити ситуацію у культурно-виховній сфері як за рахунок можливого зниження якості продукту, так і через створення нового бар'єру входження в ці професії талановитої, але незаможної молоді.

Особливою гостроти набуває проблема поширення насильства у першу чергу у найвразливішій частині суспільства – дитячій і підлітковій. Учені й родичі схильні звинувачувати у цьому засоби масової інформації, припускаючи, що показ самогубств, страт, вбивств викликає тимчасове збільшення цих явищ у реальному житті. На думку вчених, саме кіно- та телеекран навчають глядача (80 % світоглядної інформації про навколишній

світ за даними соціологічних опитувань діти отримують з телебачення) як треба діяти, або ж збудження, зумовлене телеекраном, може трансформуватися в реальну агресію, породжує звикання до насильницьких актів як до чогось буденного або невинного способу вирішення життєвих проблем.

Нині спостерігається загострення проблеми насильства в сім'ї з усіма негативними наслідками цього явища. Дані досліджень показують, що майже 95 % потерпілих від домашнього насильства – це жінки, а у 75 % випадках домашнього насильства страждають діти.

Аналіз матеріалів кримінальних справ та публікацій у пресі про випадки наслідування неповнолітніми злочинцями зразків поведінки з кінострічок, що демонструвалися по телебаченню, також є підставою говорити про наявність зв'язку протиправної поведінки підлітка з інформацією, отриманою ним через мас-медіа.

Відповідаючи на питання анкети чи намагаються неповнолітні респонденти копіювати поведінку телегероїв і чи готові вони вчинити протиправні дії, понад 58 % учнів загальноосвітніх шкіл повідомили про готовність копіювати поведінку телегероїв, а 37,3 % висловили готовність вчинити протиправні дії, наслідуючи вчинки телегероїв.

Останнє є демонстрацією загрози криміналізації суспільства, за якою логічно і об'єктивно слідує посилення державного впливу на соціально-економічні процеси та репресивного механізму держави аж до тоталітаризму.

Останнім часом збільшується кількість злочинів, пов'язаних з ввезенням, збутом та розповсюдженням порнографічної продукції, а також злочинів з використанням дітей для її виробництва. Одним із факторів зростання кількості таких злочинів є широке використання комп'ютерної техніки з доступом до мережі Інтернет. У 2008 р. у провадженні слідчих було 734 кримінальні справи про злочини зазначеної категорії, що на 6,5 % більше від рівня минулого року, розслідувано 530 справ, що також на 10 % більше.

Близько 55 % світової порнографії виготовляється і споживається у США. На другому місці – Росія. На її території знаходиться

ся 23 % джерел порнографії в Інтернеті. За соціологічним дослідженням, проведеним у Північно-Західному регіоні Росії серед молоді 14–21 року, 10 % юнаків та 6,5 % дівчат відповіли, що вони брали участь у порнозйомках. Нині жертвами порнографії стають вже зовсім малі діти. Аналіз кримінальних справ, порушених проти власників дитячої порнографії у США, свідчить, що 83 % з них мали фото- та відеоматеріали за участю дітей віком 6–12 років, 39 % – 3–5 років, 19 % володіли матеріалами за участю малюків від новонароджених до 3-х років [5].

Інтерпол повідомляє, що на платних сайтах світового Інтернету частка дитячої порнографії з Росії, Білорусії й України становить більше половини від загального обсягу порнопродукції, а прибуток вимірюється десятками тисяч доларів на місяць: вартість дитячого порно – від 20 до 150 доларів. За оцінками експертів, кожна 1000 комерційних порносайтів мають обіг у 1,4 мільярда доларів на рік.

Крім того, останнім часом спостерігається дуже небезпечно поєднання порнографічного контексту з іншими, а саме – етнічними, релігійними, родинними, що у свою чергу, підриває традиційні засади соціальних цінностей.

Серйозною проблемою залишається суспільна оцінка життя еліти. Утвердження у свідомості пересічних громадян установок про безкарність багатих та політиків вищого ешелону, всездозволеність у діях чиновників, зневіра у спроможності держави забезпечувати соціальну справедливість, актуалізуються в силу майже перманентних виборчих кампаній.

Аналіз наведених вище умов соціально-економічного розвитку сучасної України дає змогу виявити певні тенденції, пов'язані із інформаційною сферою та проблемами захисту суспільної моралі. Виділимо найважливіші:

- 1) надмірна політизація суспільства та значний вплив еліт на стан суспільної моралі;
- 2) перетворення ЗМІ у майже вирішальний електоральний фактор та нагромодження надмірної влади у ЗМІ;
- 3) посилення впливу ЗМІ на перебіг суспільних відносин;

- 4) формування віртуального суспільства та світу гіперреальності;
- 5) поява взаємозв'язку між діяльністю ЗМІ та ростом злочинності;
- 6) вростання України у глобалізований ринок медіа-індустрії;
- 7) концентрація капіталу у сфері мас-медіа;
- 8) домінування на українському ринку американського, російського та західноєвропейського кіно;
- 9) збільшення кількості часу, який забирає телебачення, Інтернет та комп'ютерні ігри, особливо у дітей;
- 10) проблеми з ефектом “зчитування” телепрограм та Інтернет-відео дітьми та впливу телебачення на схему оціночних суджень, особливо через новини;
- 11) розширення сфери споживання масової культури, руйнування художнього простору;
- 12) зловживання рекламою та поява залежності від реклами.

Проаналізовані нами умови та тенденції суспільного розвитку України обґрунтовують постановку питання про виокремлення захисту суспільної моралі в окрему функцію держави. Постановка питання про віднесення державно-владної діяльності до певного окремого напрямку як державної функції держави передбачає виділення чотирьох факторів:

1. *Наявність певної окремої важливої групи суспільних відносин, що потребують регулювання з боку держави.* Нині ми маємо підстави стверджувати, що питання захисту суспільної моралі виділилися в окрему важливу групу суспільних відносин у силу формування глобального інформаційного суспільства, в якому стирається межа між реальністю та віртуальним світом, небезпеками деформацій світоглядних основ нового покоління, утвердженням впливу засобів масової комунікації. Телебачення, радіо, Інтернет, друковані засоби масової інформації, ринок відеопродукції оволоділи світом, стали місцем праці мільйонів людей, джерелом формування громадської думки та визначальним фактором у виборчих перегонках, фінансових операціях, соціальних процесах, промислових війнах, вій-

ськових операціях, міжнародних відносинах, культурному розвитку.

Повсякденною свідомістю зміст поняття “суспільна мораль” на сьогодні найчастіше співвідноситься з тим, що є турботою “поліції моралі”. На відміну від фахівців з етики, журналісти, політики, пересічні громадяни зазвичай згадують про суспільну мораль, коли говорять про необхідність її захисту. Найчастіше при цьому йдеться про нецензурну лайку, непристойність, порнографію, насильство, жорстокість тощо. Разом з тим, нефахівці з етики майже не співвідносять суспільну мораль, наприклад, з правами людини та відображенням їх в національному законодавстві, із законами про приватну власність, захистом репутації, недоторканності приватного життя, доступністю влади, доступом до правосуддя, боротьбою з тероризмом та екстремізмом, виробленням правил моральної поведінки в середовищі Інтернету. Моральні норми знаходять своє відображення на різних рівнях та у різних сферах суспільного життя. Отже, мораль – це система етичних цінностей, норм і правил поведінки особи, професійної групи або спільноти, політичної партії або громадської організації, суспільної групи чи класу.

Суспільна мораль є феноменом вищого порядку. Це система цінностей та норм і правил поведінки, які визнаються усім суспільством або його переважною більшістю. На відміну від індивідуальної або групової моралі суспільна мораль є справою загально-суспільного мовчазного консенсусу, результатом якого є визнання того, що є добром чи злом, чесним чи нечесним, справедливим чи несправедливим, прийнятним чи неприйнятним. Такі норми і уявлення “народжуються” і “живуть” у народі у вигляді традицій, ціннісних установок, загальноприйнятних правил, етичних імперативів.

2. Соціальний захит на регулятивну роль держави у тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Про своєчасність і необхідність здійснення державою функції захисту суспільної моралі свідчать результати вивчення суспіль-

ного життя в Україні та результати всеукраїнських соціологічних досліджень, які були предметом висвітлення раніше. Крім того, додамо, що всеукраїнське соціологічне дослідження “Ментальні основи вибору”, яке було проведено Київським інститутом проблем управління імені Горшеніна у листопаді 2007 р., показало: понад 70 % респондентів вважають, що українське суспільство не розвивається або зупинилося у своєму розвитку, а половина опитаних українців негативно оцінює загальний стан моралі в державі.

Доволі показовими є результати й іншого всеукраїнського соціологічного опитування “ЗМІ та свобода слова”, яке проводилося інститутом Горшеніна у листопаді 2008 р.: понад 59 % вважають, що Україні потрібна цензура засобів масової інформації, яка, згідно з Конституцією України, заборонена. Це достатньо серйозна позиція громадянського суспільства, яка вимагає відповідного наукового дослідження.

Постановка питання про здійснення сучасною державою захисту суспільної моралі має не тільки теоретичне, а й практичне політико-правове значення. Визначальними тут є аналіз умов та тенденцій розвитку соціуму, які диктують здійснення державою цієї нетрадиційної раніше функції.

Сучасне становище суспільної моралі в Україні викликає занепокоєння ще й тому, що в суспільстві спостерігається очевидна моральна та духовна деградація: нехтування громадянами етичними нормами, традиційними моральними та духовними людськими цінностями, що склалися та формувалися в суспільстві протягом тривалого часу.

За даними соціологічних опитувань, 51,4 % опитаних вважають стан моралі загрозливим національній безпеці країни; майже 59 % опитаних у силу стурбованості негативним впливом інформаційної сфери на духовний розвиток суспільства, на морально-психологічний стан молоді і дітей вимагають запровадження моральної цензури; 23 % українських респондентів готові до повної заборони показу програм/фільмів з елементами насильства та жорстокості;

37 % вважають, що показ відповідних програм/фільмів має відбуватися лише на спеціалізованих каналах, які необхідно оплачувати додатково; 34 % допускають демонстрацію таких програм/фільмів лише у нічний час, і тільки 6 % респондентів відповіли, що не вважають необхідності у будь-яких змінах цієї ситуації.

3. *Наявність системи правових норм, які регулювали б ці суспільні відносини, пов'язані із здійсненням тієї чи іншої функції держави.*

Держава не може втручатися в суспільну мораль. Її завдання полягає в іншому, а саме у здійсненні діяльності органами державної влади і місцевого самоврядування, у тому числі за участю громадських організацій, спрямованої на реалізацію заходів профілактичного і просвітницького характеру, популяризації етичних цінностей, духовних і культурних надбань українського суспільства, попередження і недопущення виробництва і розповсюдження продукції та показу видовищних заходів, які завдають шкоди суспільній моралі. Тобто, завдання держави полягає в урівноваженні прав членів суспільства.

На сьогодні конституційно-правові норми про захист честі і гідності особи (ст. 3, 28 Конституції України), невтручання у приватне життя (ст. 32), захист дитинства (ст. 52), захист державою прав і свобод особи (ст. 55), встановлений в "Економічній конституції" – Цивільному кодексі України (ч. IV ст. 13 – обов'язок фізичних і юридичних осіб дотримуватись морально-етичних засад суспільства, з одного боку, а також свобода слова та інформаційної діяльності (ст. 34 Конституції України), свобода підприємницької діяльності (ст. 42), свобода творчого самовираження (ст. 54) та заборона цензури (ст. 13) є "правовим коридором", у якому має реалізовуватися функція держави у сфері захисту суспільної моралі відповідно до Закону України "Про захист суспільної моралі".

4. *Наявність системи державних органів та інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити реалізацію функції держави, пов'язану із захистом суспільної моралі.*

Такими на сьогодні є Міністерство культури і туризму України, Міністерство у спра-

вах сім'ї, молоді і спорту України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Служба безпеки України, Національна рада з питань телебачення і радіо України, Держкомспоживстандартзахист України, Державний комітет у справах телебачення і радіо України, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Прокурорський нагляд за дотриманням законодавства у цій сфері покладений на Генеральну прокуратуру України. Їхня діяльність має бути спрямована на забезпечення дотримання етичних стандартів, зрозумілих, доступних та загальноприйнятих у всіх цивілізованих державах: попередження пропаганди війни, фашизму і неофашизму, расизму, національної і релігійної ворожнечі, образи людини за національною чи релігійною ознакою, душевними чи фізичними вадами або за віком, приниження національних та релігійних святинь, пропаганди алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії, пропаганди насильства, виробництва і поширення порнографії.

І останнє. Принципами державної політики у галузі захисту суспільної моралі, які мають лежати в основі реалізації відповідної функції держави, мають бути:

- *Верховенство права* (відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу). Розуміння права не дає підстав для його отождення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі, обмежувати свободу та рівність осіб. Водночас, справедливість є однією з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права.

Згідно із рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. (№ 15-рп/2004) верховенство права є пануванням права в суспільстві.

- *Повага до прав, свобод, честі та гідності людини* – інституту прав і свобод людини належить центральне місце в Конституції України. В ній майже третина статей становить розд. II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”. З цим пов’язано прискорення розробок й у сфері цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин. У нашій країні в 2003 р. вперше на рівні Цивільного кодексу України закріплено особисті немайнові права фізичних осіб, визначено їх зміст, гарантії та способи захисту (гл. 20–22 ЦК), що істотно вплинуло на процес удосконалення чинного цивільного законодавства, приведення його у відповідність із міжнародними стандартами. Ідея цивільно-правового врегулювання питань захисту честі, гідності та ділової репутації виникла в наукових колах досить давно. Законодавчо її закріплено за радянських часів у ст. 7 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р., пізніше – у ст. 7 Цивільного кодексу України 1963 р. та в аналогічних кодексах інших союзних республік. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 “Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій” детально роз’яснено порядок застосування судами норм чинного законодавства щодо правового захисту честі, гідності та ділової репутації. Істотно розширився порядок захисту честі та гідності з прийняттям законів від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” та від 21 грудня 1993 р. “Про телебачення і радіомовлення”. У них, зокрема, закріплено право на спростування неправдивої інформації та відповідь як спосіб захисту честі, гідності й ділової репутації, а також детально виписано порядок такого спростування. Для держави й суспільства однаково цінні всі люди – і ті, хто створює інформаційний продукт для телебачення, радіо, Інтернет, і ті, хто споживає цю продукцію.
- *Заборона цензури* – у загальному розумінні цензурою є контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда. Як правило, цензура проявляється у придушенні вияву певних ідей, висвітлення певних тем або вживання певних слів. В Україні цензура заборонена на рівні Основного закону (ст. 15 Конституції України);
- *Гарантії суспільного плюралізму ідеологічних засад, які відображають загальносуспільні цінності* – у ст. 15 Конституції проголошено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова; держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. У демократичній країні, якою є Україна, неприпустимою є дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та ін. переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.
- *Залучення громадськості до вирішення питань захисту суспільної моралі* – окремі громадяни або об’єднання громадян, органи державної влади, органи місцевого самоврядування можуть ініціювати та здійснювати громадські експертизи рішень і проектів рішень у сфері захисту суспільної моралі. Висновки зазначених експертиз мають враховуватися органами державної влади та органами місцевого самоврядування при здійсненні державної політики у сфері захисту суспільної моралі.
- *Невтручання органів державної влади і місцевого самоврядування у діяльність засобів масової інформації та суб’єктів господарювання поза межами, визначеними законодавством.* На сьогодні Радою Європи прийнято більше ста правових документів, спрямованих на вре-

гулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, зокрема, Декларація “Політика в галузі засобів масової інформації завтрашнього дня”, ухвалена на 6-й Європейській конференції міністрів з питань політики в галузі засобів масової інформації (м. Краків, 15–16 червня 2000 р.), Рекомендація № R (99) 1 “Про заходи щодо сприяння плюралізму засобів масової інформації”, Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1239 (2001) “Свобода вираження поглядів та функціонування парламентської демократії в Україні”, Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1506 (2001) “Свобода вираження поглядів й інформації в засобах масової інформації в Європі”, Рекомендація № 1589 (2003) “Свобода вираження поглядів у засобах масової інформації в Європі”, Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1466 (2005) “Про виконання обов’язків та зобов’язань Україною” від 5 жовтня 2005 р.

Метою державного регулювання у цій сфері є обмеження впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на діяльність друкованих засобів масової інформації, а основним завданням – зведення до мінімуму можливості використання друкованих засобів масової інформації як важелів маніпулювання суспільною свідомістю і особистою думкою громадян, а також зміцнення та вдосконалення правових гарантій свободи слова та інформаційного суверенітету України.

- *Створення умов для здійснення саморегулювання у дотриманні законодавства про захист суспільної моралі.* З метою запровадження саморегулювання в дотриманні суб’єктами інформаційної діяльності законодавства про захист суспільної моралі, 19 березня 2009 р. підписано “Хартію про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі”. Учасниками цієї Хартії стали Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, Національна рада з питань

телебачення і радіомовлення та загальнонаціональні телеканали (“5 канал”, “М1”, “ICTV”, “ТРК Україна”, Національна Телекомпанія Україна, “Новий канал”, “ТЕТ”, “Студія 1+1”).

- *Забезпечення доступності судового захисту прав суб’єктів відносин у сфері суспільної моралі* – для забезпечення цього принципу визначальною є роль незалежних та неупереджених судів, що діють в рамках правової системи. Саме ці принципи містяться у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка передбачає право на справедливий судовий розгляд, що разом із прийнятими додатковими протоколами за своїм змістом збігається зі ст. 8 і 10 Загальної декларації прав людини і ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Пріоритетним напрямом здійснення державою функції захисту суспільної моралі є формування єдиної комплексної системи забезпечення моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти, культури, недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культури насильства, жорстокості, поширення порнографії, приєднання до міжнародних договорів з питань захисту суспільної моралі.

З цією метою Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі має реалізувати такі стратегічні напрями діяльності:

- відкритий діалог із суспільством, спрямований на організацію загальносуспільної дискусії про суспільну мораль, її сучасний стан. Єдиним ефективним механізмом, здатним забезпечити захист суспільної моралі на засадах демократичного суспільства, може бути лише діалог між державними інституціями і суб’єктами медіа-ринку. Результатом такого діалогу має стати створення системи саморегуляції інформаційної сфери, як втілення однієї із форм існування демократичного суспільства;

- організація роботи у регіонах. Зокрема, налагодження діяльності громадських колегій, до яких входять гуманітарні лідери регіонів, знані та авторитетні вчені, лікарі, митці, представники церковних конфесій. Громадські колегії, за підтримки місцевих обласних державних адміністрацій, покликані стати речниками та арбітрами в питаннях захисту та збереження суспільної моралі в усіх регіонах України;
- нормативно-правове забезпечення діяльності Національної комісії, зокрема: врегулювання роботи спеціалістів-експертів, удосконалення організаційно-правового механізму, спрямованого на захист суспільства від негативного впливу культу насильства, жорстокості, порнографії, на унеможливлення пропаганди наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління, на реалізацію права громадян на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що несуть загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психічному стану населення;
- залучення громадськості до обговорення актуальних проблем дотримання законодавства України у сфері захисту суспільної моралі та проблем забезпечення інформаційної безпеки держави, формування пропозицій, спрямованих на усунення наслідків високих темпів розвитку інформаційних технологій і поліпшення організаційно-правової бази у цій сфері та участі у загальносус-

пільній дискусії про стан суспільної моралі.

Нині назріла необхідність посилити роль держави з контролю та регуляції різних сегментів національного інформаційного простору України, адже лише держава здатна вирішити важливі й багатоаспектні проблеми, що виникають в інформаційному середовищі, лише держава, як головний суб'єкт міжнародно-правових відносин, може вжити адекватних заходів для протидії руйнівному впливу на інформаційний простір. Вважаємо, що така діяльність держави має будуватися на засадах партнерства і діалогу із суб'єктами інформаційного середовища, спрямованого на спільне встановлення етичних стандартів та саморегулювання засобів масової інформації та інших учасників ринку функціонування інформаційного капіталу з метою дотримання цих етичних стандартів.

Література

1. Базылев Н. И. Глобализация национальной экономики: сущность, тенденции, последствия // Вестник БГЭУ. – 2002. – № 6.
2. Общая теория государства и права. Академич. курс в 2 т. – Т. 1. Теория государства. – М. – С. 201–208.
3. Проблемы общей теории права и государства: Учеб. для вузов / Под общ. ред. В. С. Несресеянца. – М.: Норма. – 2006. – 832 с.
4. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: Монографія / О. М. Балакірева, Н. О. Рингач, Р. Я. Левін та ін. / Наук. ред. О. М. Балакірева. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2007. – 128 с.
5. Українська газета: № 45(185). – 2008 р. – С. 18–31.

Нині назріла необхідність посилити роль держави з контролю та регуляції різних сегментів національного інформаційного простору України, адже лише держава здатна вирішити важливі й багатоаспектні проблеми, що виникають в інформаційному середовищі, лише держава, як головний суб'єкт міжнародно-правових відносин, може вжити адекватних заходів для протидії руйнівному впливу на інформаційний простір.

Сьогодні назріла необхідність усилити роль государства по контролю и регуляции различных сегментов национального информационного пространства Украины, поскольку именно государство способно решить важные и многоаспектные проблемы, возникающие в информационной среде, лишь государство, как главный субъект международно-правовых отношений, может принять адекватные меры для противодействия разрушительному воздействию на информационное пространство.

Today there is a need to strengthen the role of state control and regulation of different segments of the national information space of Ukraine, because only the state can resolve important and Multi-dimensional problems in the information environment, only the state as the main subject of international legal relations, may take appropriate measures to counter the devastating impact on the information space.

Надійшла 30 жовтня 2011 р.